

Bir Sessizliğin ya da Yhvh'nin Tarihi (YHVH'nin Telaffuz Edilmeme Olgusu Üzerine Bir Araştırma)

Fuat AYDIN*

The History of the Non-Pronunciation of YHVH

Judaism is the oldest Semitic religion. It is the first monotheist religions. It uses different names to state its own God. One of them, that is YHVH, is accepted as the name of Jewish' God. Now this name which consists of four consonant letters is not pronounced. Therefore, it is not known when this silence arises or what YHVH means.

Key Words: Judaism, name, YHVH, temple, YHVH religion, name of God

Anahtar Kelimeler: Yahudilik, isim, YHVH, mabet, YHVH dini, Tanrının ismi

İktibas / Citation: Fuat AYDIN, "Bir Sessizliğin ya da Yhvh'nin Tarihi (YHVH'nin Telaffuz Edilmeme Olgusu Üzerine Bir Araştırma)", *Usûl*, 2 (2004/2), 103 - 128.

Yahudilik, semitik ve ilahi kökenli olarak kabul edilen dinlerin en kadim olanıdır. Diğer bütün dinlerde olduğu gibi semitik kökenli dinlerin (Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslâm)¹ de temel unsurunu tanrı² inancı oluşturur. Bu dinlerde ortak unsur tanrı olmasına rağmen bu tanrıya hitap ederken kullanılan İsimlerin tamamı olmasa bile, en azından bazıları söz konusu semitik dinlerin her biri için ayırıcı bir hal almıştır. Bu İsimler, Yahudiler için YHVH, Hıristiyanlar için Baba Tanrı ve Müslümanlar için ise Allah'tır. Bunlardan Hıristiyanların Yehova olarak seslendirdikleri ancak Yahudi-

ler'in seslendirmeksizin YHVH şeklinde muhafaza ettikleri İsim ise, hem telaffuz hem de tarihsel arkaplan olarak nevi şahsına münhasır bir konuma sahiptir.

Hıristiyanlar tarafından teklif edilen seslendirilme şekli Yahudiler tarafından kabul edilen bir okuma biçimi de olmadığı gibi, onların mevcut kelimeyi başka şekilde telaffuz ettikleri sonucunu da çıkarmak mümkün değildir. Çünkü kendileri de onun nasıl telaffuz edildiğini bilmemekte ve yüzyıllardır da telaffuz etmemektedirler³. İşte bu çalışmada, söz konusu kelimenin telaffuz edilme-edilmeme tarihini ele almak istiyoruz. Bu mak-sada matuf olarak elinizdeki makalede, Yahudi tanrı inancı ve O'nu ifade etmek için kullandıkları İsimler kısaca gözden geçirildikten sonra asıl konumuzu oluşturan Yehova/YHVH isminin kökeni, söz konusu isme Yahudi literatüründe verilen yer, dört harften oluşan bu ismin telaffuz edildiği zamanlar, telaffuzunun ortadan kalkma süreci, bu süreçte etkili olduğu düşünülen gerekçelerle bu ismin ifade etmesi muhtemel olan anlamlar ele alınacaktır.

Yahudilikte Tanrı İçin Kullanılan İsimler (Tanrı İsimleri)

Yahudiliğin temel inancı, Tanrı'nın tek oluşudur. O tek, bölünmeyen, görülemez ve eşsiz olandır⁴. Yahudi inancının ilk duası, bu kanaati ilan eder: *Shema İsrail, Adonai Eloheynu, Adonai Ehad!* (Dinle ey İsrail, Tanrı'mız Rab tektir!). Bu dua, sinagoglardaki gündelik ibadetlerde bir çok kez tekrarlanır ve geleneksel Yahudiler tarafından akşam yatarken ve sabah kalkarken de söylenir. Bütün dindar Yahudiler, bu kelimeyi ölüm döşeginde söyleyebilmeyi ümit ederler⁵.

* Yrd. Doç. Dr., SAÜ İlahiyat Fakültesi Dinler Tarihi Anabilim Dalı.

¹ Semitik kökenli dinlerden maksat, genel olarak Hz. Nuh'un oğlu Sam'ın soyundan gelen milletlerde ortaya çıkan dinleri özelde ise, bugün Tek Tanrı inancının hala canlı bir şekilde kabul edildiği Yahudilik, Hıristiyanlık (Hıristiyanlığın tanrı anlayışı teslisle ifade edilmesine rağmen; onlar da tek tanrıya inandıklarını ısrarla ortaya koymaya çalışırlar) ve İslâm'dır.

² Burada yer verilen tanrı kelimesi, anlaşılmayı kolaylaştırsın diye kullanılmıştır. Çünkü bu, semitik dinlerin anladıkları anlamda tanrı anlayışının birebir her dinde olduğu anlamına gelmez. Ancak yine de bu inancın karşılığı olacak şeylerin her dinde var olduğu ise kesindir. Belki hepsinin bu inancını karşılayacak/kapsayacak şekilde, aşkın/kutsal gibi kavramları kullanmak daha uygun olabilir.

³ Morris S. Seale, *The Desert Bible, Nomadic Tribal Culture and Old Testament*, Weidenfeld and Nicholsan, London1974, s. 155.

⁴ Yahudi tanrı inancının başlangıçta monoteist olmadığı ve zamanla bu düşünceye ulaşıldığı hususunda, ciddi çalışmalar yapılmıştır. Ancak, buranın onları ele almanın yeri olmadığını düşünüyoruz. Çünkü, buradaki hedefimiz, biraz sonra da ifade edileceği gibi, YHVH harflerinin telaffuz tarihidir. Ancak doğrudan, Yahudi inancının tarihini ele almak da, YHVH'nin tarihi ile ilgili olduğu yerlerde bu tür düşüncelere zaman zaman atıflar yapılmıştır. Yahudi tanrı inancı ile ilgili olarak, bkz. Burhan Oğuz, *Türk ve Yahudi Kültürlerine Mukayeseli Bir Bakış*, Yazır Matbaası, İstanbul 1992, s. 124-132; Halim Işık, *Yahudi Kutsal Kitabında Tanrı İnancı*, (basılmamış yüksek lisans tezi), İstanbul 1993; Karen Armstrong, *Tanrı'nın Tarihi*, Ayraç, Ankara 1998, s. 15-150; Muhsin Akbaş, *Yahudi Düşüncesinde Holocaust ve Tanrı*, Ayraç Yayınevi, Ankara 2002.

⁵ Lavinia and Dan Cohn-Sherbok, *A Short Introduction to Judaism*, Oneworld Publications, Oxford 1997, s. 3.

Kitab-1 mukaddesteki konuyla ilgili birçok cümleden biri olan ve Tanrı'nın teklifiyi teyit eden cümle, Tanrı tarafından peygamber Yeşaya vasıtasıyla ilan edilir: "Rabb benim, benden başkası yok; benden başka Tanrı yok"⁶. Aynı düşüncenin bir başka ifadesi ise Tesniye'de şu şekilde yer alır: "Artık anlayın ki, ben, evet ben O'yum. Benden başka tanrı yoktur"⁷.

Teklifi üzerinde bu kadar ciddi bir şekilde durulan Yahudi Tanrı'sı, hafif felsefi bir kavram değildir. Evrenin var oluşunu açıklayan nihai sebeptir. O şahsiyeti olan bir Tanrı'dır. Kitab-1 mukadde hikayelerinin hakiki kahramanı ve Seçilmiş Halkının yol göstericisi ve eğiticisidir⁸.

Az önce ifade edildiği gibi, teklifi hususunda Yahudiler tarafından şüphe edilmeyen Tanrı'yı ifade etmek amacıyla Kitab-1 mukadde'de, "el", "el-Elyon", "el-Olam", "el-Şaddai", "el-Roi", "Elohim", "Adonai" ve "YHVH" isimleri kullanılmıştır. Bu makalenin asıl konusunu YHVH oluşturduğundan, burada diğerleri hakkında kısaca bilgi verilecek ve daha sonra, YHVH ismi detaylı bir şekilde ele alınacaktır.

Tanrı için kullanılan en eski Semitik kökenli kelime, 'eldir. 'el, şahıs isimlerinin bir parçası olan Akatca *ilu(m)*un, Kenanca 'el ya da 'il ve Arapça *el*'in muadili olan bir kelimedir. Etimolojisi hakkında kesin bir bilgi olmasa da, "güçlü olmak" anlamına gelen 'yl ya da 'wl kökünden türediği kabul edilir. Akatça'daki *ilu(m)* ve onun çoğulu olan *ilu* ve *ilamu* belli bir tanrıya gönderme yapsa da, herhangi bir tanrının özel ismi olarak kullanılmaz. Kitab-1 mukadde'te ise, tanrının kişisel ismi olarak çok az kullanılır. 'el-Elohei-Yisrael/İsrail atalarının Tanrısı⁹ gibi. Bu İsim bazen de, başında belirlik takısı olarak *ha-el*¹⁰ şeklinde Hakiki Tanrı anlamında kullanılır. Aşağıda göreceğimiz gibi 'el, *Elohim*'de olduğu gibi, yabancı bir tanrıya¹¹ gönderme yapmak amacıyla da kullanılır. Eyüp ve Mezmurlar dışında çok fazla kullanılmayan kelime, kullanıldığı zaman da tanrı ile insan arasındaki zıtlığı göstermeyi hedefler¹². Ayrıca 'el, insanlara verilen ve biri tanrı ismi olmak üzere iki parçadan oluşan isimlerde birinci kısım *Elijah*,

⁶ Yeşaya 45/5

⁷ Tesniye 32/39; Cohn-Sherbok, *a.g.e.*, s. 3.

⁸ Cohn-Sherbok, *a.g.e.*, s. 4.

⁹ Tekvin 33/20 vd.

¹⁰ Mezmurlar 18/31, 48, 57/3.

¹¹ Tesniye 32/12; Malaki 2/11.

¹² Sayılar 23/19; Yeşaya 31/3; Hezekiel 28/9; Hoşea 11/9; Eyüp 25/4.

Elişa, *Elihu*; daha yaygın bir şekilde ise ikinci kısım olarak kullanılmaktadır: *İsrail*, *İşmael*, *Samuel* gibi. İkili ismin bir parçası oluşunun diğer bir örneği de, tanrının isimlerinin ilk kısmı olarak kullanılışında görürüz: *el-Elyon*, *el-Olam*, *el-Şaddai* ve *el-Berit* gibi¹³.

Kitab-1 mukadde'te tanrıyı ifade etmek amacıyla kullanılan *el-Elyon* ise, "yüksek, üst"¹⁴ ve "en yüce"¹⁵ anlamına gelen bir kelimedir. Tanrı'ya gönderme yapıldığı zaman, "en son" anlamı kastedilir. Tanrı için kullanıldığında, başına *el-* takısı gelmediği için Tanrı'nın özel ismi olduğu kabul edilir. Bu yüzden de, "en yüce" anlamında Tanrı ismi olarak YHVH¹⁶ ve Şaddai¹⁷ ile aynı şekilde kullanılır.

İbrahim, Beer-Shebe'ye bir ılgın ağacı diker ve burada YHVH'nin, ölümsüz Tanrı'nın adına dua eder¹⁸. Burada ölümsüz Tanrı için kullanılan kelime, *el-Olam*'dır ve *el-Olam* kelimesi "sınırsız, uzun zaman" anlamına gelir. İbrahim tarafından Tekvin'de Beer-Shebe'de kullanılan sıfat, Yeşaya'da YHVH hakkında bütün dünyayı yaratan ebedi tanrı [*elohei 'Olam*] şeklinde yer alır. Tanrı'nın bir sıfatı olarak *Olam/ebedi*, *melekh 'olam/ebedi kralı* ve *zur 'olamim/ebedi kaya* şeklinde ise Yeşaya 26/14'de yer alır. Tesniye 33/27'de, tanrının sürekli var olduğu anlamında Kadim Tanrı/*elohei qedemim*¹⁹ şeklinde kullanılır. Aynı sıfat Aramca'dan tercüme edilmiş olması muhtemelen olan Daniel 12/7'de de tanrıyı ifade eder: "Irmağın suları üzerinde duran keten giysili adamın sağ ve sol elini göğe kaldırarak sonsuza dek diri Olan'ın adıyla and içip, ..." ²⁰.

Kitab-1 mukadde tenkitçilerinin "din adamı dokümanı" diye isimlendirdikleri Pentatök'ün edebi kaynağına göre YHVH, Abraham'a, İshak'a ve Yakub'a *el-Şaddai* olarak²¹ görünmüştür. İbranice anlamı açık olmayan

¹³ Lois F. Hartman. "Names of God", *Encyclopedia of Judaica (EJ)*, VII, 674.

¹⁴ Bu arada Rab, Yeşaya'ya şöyle seslendi: "Ahaz'ı karşılamak için oğlun Sear-Yaşuv'la birlikte Yukarı Havuz'un su yolunun sonuna, Çırpıcı Tarlasına çık" Yeşaya 7/3. "Ancak alışlagelen tapınma yerleri henüz kaldırılmamıştı ve halk hala oralarda kurban kesip buhur yakıyordu". Krallar II 15/35.

¹⁵ "Ben de onu iki oğlum, Dünyadaki krallığın en yücesi kılacağım". Mezmurlar 89/27.

¹⁶ Mezmurlar 18/14; 21/8, 83/19

¹⁷ Mezmurlar 91/1

¹⁸ Tekvin 21/33.

¹⁹ "Sığmağın çağlar boyu var olan Tanrı'sıdır. Düşman önünden kovacak ve san "onu yok et! diyecek".

²⁰ Hartman, *a.g.m.*, *EJ*, VII, 676.

²¹ Çıkış 6/3.

Şaddai kelimesinin İngilizce tercümelelerdeki “Her şeye gücü yeten Tanrı” şeklindeki tercümesinin kökeni kadim zamanlara kadar gider. Yetmişler tercümesi el-Şaddai’ı *Pantokrator*/Her şeye gücü yeten şeklinde tercüme eder.

el-Şaddai şeklinde yukarıda zikredilen Çıkış 6/3’de kullanımının yanı sıra, *Şaddai* şeklinde Balaam’ın kehanetlerinde²², şiirsel metinlerde²³ ve arkaik nesirlerde, ayrıca Şaddai, iki parçadan oluşan eski İbranice İsimlerin bir parçası olarak *Ammişaddai* *Zuruişaddai*²⁴ şeklinde de kullanılır²⁵.

Kitab-ı mukaddes’te tanrı ismi olarak kullanılan bir diğer kelime ise, *el-Roi*’dir ve Tekvin 16/13’de yer alır. Burada kullanıldığı anlam çok net değildir. Onun dışındaki yerlerde mesela, Samuel I 16/12’de “görünüş” ve Nahum 3/6’da “dehşet”; Eyüp 7/8’de “beni gören kimse” anlamlarında kullanılmaktadır. Son anlamdan hareketle, *el-Roi*’nin “bana kendisini gösteren” ya da “beni gören Tanrı” anlamına geldiği kabul edilir. Bu anlam gelebileceğine dair destek, bir sonraki ayette yer alır. Burada, tanrının kendisiyle konuştuğu yere “Tanrı’yı görüp sağ kalan kimse” anlamında *Beer-Lahey-Roi* ismi verilmiştir. Söz konusu kuyu, İsraililerin değil de, İsmaililerin oturduğu yerde bulunduğu için, mezkur İsim, birincilerden ziyade ikincilere ait bir İsim olarak görülür²⁶.

Bir diğer İsim, *el-Berit*’tir; ahit tanrısı anlamına gelir ve yalnızca Şekem’deki el-Berit’in evinin zikredildiği Hakimler 9/46’da geçer. Burada el-Berit’in evi olarak geçen yer, yine Hakimler 9/4’de yer alan *Ba’al Berit* olarak zikredilen ile aynı mabettir. Bu yüzden de, Tesniyeci okul kökenli olduğu düşünülen editör, bu ismi, Kenan *Baalim*lerinden biri olarak görmesine rağmen, bu ismin erken dönem İsraililer için YHVH’nin İsimlerinden biri olarak kabule etmenin uygun olduğu da ileri sürülür²⁷.

Yahudi kutsal metinlerinde tanrı için kullanılanlar arasında, yer alan İsimlerden bir diğeri de *Adonai*’dır. Kadim dönemlerde Tanrı’yı ifade etmek için çok kullanılan bir İsim olmayan *Adonai* kelimesi, “Efendi/Rab”

²² Sayılar 24/4, 16.

²³ Yeşaya 13/6; Hezekiel 1/24; Yoel 1/15; Mezmurlar 68/15; 91/1.

²⁴ Sayılar 1/2, 6.

²⁵ Hartman, a.g.m., *EJ*, VII, 677.

²⁶ Hartman., a.g.m., *EJ*, VII, 678.

²⁷ Hartman, a.g.m., *EJ*, VII, 678.

anlamına gelir. Kitab-ı mukaddes’te, bir ülkenin yöneticisi²⁸, bir kölenin efendisi²⁹ ve bir kadının kocası³⁰ anlamlarında kullanılır. Tanrı bütün yeryüzünün efendisi/rabbı olduğu için, kendisinden kelimenin gerçek anlamında *Adonai* diye söz edilir. *Adonai* *YHVH* şeklinde, “efendim/rabbim” anlamında kullanılır. *YHWH* tarihin belli bir anından sonra telaffuz edilmediği için, onun geçtiği yerler *Adonai* diye telaffuz edilmeye ve böylece de Tanrı’nın bir sıfatı olarak kabul edilmeye başlanmıştır³¹.

Kitab-ı mukaddeste Tanrı için kullanılan ve burada son olarak kısaca ele alacağımız İsimlerden biri de, *Elohim*’dir. Mezkur İsim, kelime anlamı olarak Tanrı demektir. Kitab-ı mukaddes’de yaklaşık kırk kez yer aldığı Eyüp dışında nispeten az bulunur. *Adonai* da olduğu gibi o da, çoğul şekliyle ve çok az olmak üzere pagan tanrılarına gönderme yapmak amacıyla kullanılır; ancak söz konusu kullanım da oldukça geç dönemlere aittir. Tek olan Yahudi Tanrı’sına gönderme yaptığında (yaklaşık 2000’den fazla yerde vardır) ise, *Ha-Elohim* (Tanrı) şeklinde geçer. Bu kullanım çoğuldur; ancak onun için tekil fiil kullanıldığından tercümelerde tekil mana verilir³². Tek bir Tanrı’yı ifade etmek için niçin çoğul bir kelimenin kullanıldığı hususunda ise bir çok açıklama yapılmıştır. Bunlardan biri onun, Yahudi inancındaki arkaik çok tanrıcı inançların en son kalıntısı olmasıdır. Bir diğeri ise, kraliyetle ilgili kullanılan “biz” ifadesinde olduğu gibi, ilahın önemine işaret ediyor olmasıdır. Ancak bilim adamlarının büyük bir kısmı, bu ismin Kenan dilinden alındığını düşünürler. Kenanlılar İsrail toprağının yerli halkıdır ve onlar, kendi bireysel tanrılarına genel olarak “benim tanrılarım” şeklinde hitap etmekteydiler³³.

Buraya kadar haklarında kısa da olsa bilgi verilen ve tanrıyı ifade etmek için kullanılan İsimlerin yanı sıra aynı maksada matuf olarak Kutsal Kitap-

²⁸ “Mısır’ın yöneticisi bizimle sert konuştu. Bize casusmuşuz gibi davrandı”. Tekvin 42/30.

²⁹ “Adam, Madem RAB yolunu açtı, beni geciktirmeyin» dedi, İzin verin, efendime döneyim”. Tekvin 24/56.

³⁰ “İçin için gülerek, “Bu yaştan sonra bu sevinci tadabilirim? diye düşündü, Üstelik efendim de yaşlı”. Tekvin 18/12

³¹ Hartman, a.g.m., *EJ*, VII, 679-80; Cohn Sherbok, *a.g.e.*, s. 5.

³² F. G. Moore, *Judaism*, Harvard Universtiy Press, Cambridge 1950, I, 366.

³³ Cohn Sherbok, *a.g.e.*, s. 5; Hartman., a.g.m., *EJ*, VII, 679. Buraya kadar zikredilen ve Yahudi tanrısını ifade etmek için kullanılan isimlerin kökenlerinin Arabistan kökenli olduğunu kabul eden ve bu yaklaşıma uygun olarak onlara verilen anlamlar için bkz. Kamal Salibi, *The Bible Come From Arabia, Radical Reinterpretations of Old Testament Geography*, Pan Books, London 1985, s. 144-150.

larda şu İsimler de zikredilir: Ha-Kodeş (Kutsal olan), Baruh-O (O, kutsal olsun); Ribona Şel Olam (Evrenin Sahibi), Ha-Rahman (Merhametli Olan), Şehina (Kutsal Varlık), Ein Sof (Sonsuz), Gevura (En Güçül Olan), Şomer Yisrael (İsrail'in Bekçisi), Meleh Malhne Melahim (Kralların En Yüce Kralı)³⁴.

YHVH Kelimesinin Kullanım Tarihi

Yahudiler tarafından Yahudi Tanrı'sının has ismi olarak kabul ettikleri YHVH'nin Tanrı'nın ismi olarak kullanılmasının tarihi ile ilgili iki yaklaşım vardır. Birincisi, geleneksel Yahudi yaklaşımı diğeri ise modern bilim adamlarının son dönemlerde elde edilen veriler çerçevesinde ortaya koydukları yaklaşımdır. Bu tasnife uygun olarak önce geleneksel Yahudi ve daha sonra da modern dönem bilim adamlarının YHVH ibadetinin ortaya çıkışına dair yaklaşımları ele alınacaktır.

Kitab-ı mukaddes'te İsrail tanrısının ayrıcı ismi olarak en çok kullanılan (5410³⁵); Yahudi geleneğinde, Tanrı'nın kendisine has ismi olarak kabul edilen YHVH'nin mevcudiyeti yaratılış öncesine ve kullanılış tarihi de ilk insana kadar geri götürülür.

Bu dünya yaratılmadan önce, yalnızca kutsal olan ve O'nun ismi vardı³⁶. Havva ve iki oğlu Habil ve Kabil, tanrıyı YHVH ismiyle bilmekte ve Adem'in büyük oğlu Enoş'un zamanında tanrıya bu İsimle dua edilmekteydi: "O zaman insanlar (Samirice metinde, o zaman o, yani Enoş) YHVH'ye yakarmaya başladılar"³⁷. Tekvin 4/26 ve Çıkış 3/16'da, Musa'nın "beni size atalarınızın Tanrısı, İbrahim'in Tanrısı, İshak'ın Tanrısı ve

Yakub'un Tanrısı gönderdi" sözü nakledilerek; YHVH ataların tanrısıyla özdeşleştirilir³⁸.

Rabbînik gelenekte Tanrı ve YHVH özdeş kabul edilmekteydi; bu yüzden de, *Shem ha-Meyuhda* (sıra dışı İsim)³⁹; *Shem ha-Meforash* (meşhur İsim)⁴⁰; *Shem ben Arba 'Otiyyot* (dört harfli İsim)⁴¹ olarak da bilinen İsimden söz edilirken yalnızca *İsim* demekle yetinilirdi⁴². Kabbalistler ve rabbiler, monoteizme olan inançlarını sürekli olarak korudukları gibi, Tanrı için de bir tek özel İsim kabul etmekteydiler ki, bu da YHVH'dir. Tanrı için kullanılan diğer İsimlerin ise, tanrısal özelliklerin tarihsel süreç içinde insanlar tarafından algılandıkları şekle uygun olarak verilmiş olan İsimler olduğunu kabul ederler⁴³.

Yukarıda zikredilen ve YHVH'nin insanlığın ortaya çıkışı ve öncesi kadar olmasa da, söz konusu kullanımın kadim bir uygulama olduğunu ortaya koymak amacıyla Kitab-ı mukaddes dışı gelenek de kullanılır. Bu gelenekten hareketle, YHVH isminin Musa öncesi bir kullanıma sahip olduğunun göstergeleri olarak da şunlar zikredilir: Amoraîm şahıs ismi *Yahwi-il* eski Babil transkripsiyonunda yaygın bir şekilde kullanılmaktadır⁴⁴. Kuzey Filistin'deki yer isimleriyle ilgili olup, mö. 14.-13. yüzyıla ait bir Mısır listesinde bulunan mekan ismi *Ya(h)v(e)* şeklinde yazılmış görünmektedir. Bunların yanı sıra YHVH, Elohim için alternatif bir İsim olarak da kullanılmaktadır ve bu kullanım, Meryem'in Şarkısı ve diğer şiirlerle mö. 13-12. yüzyıla kadar geri götürülebilir. Şiirlerdeki bu kullanımlar, Kenanlıların normal kullanımımızdır ve bu da söz konusu ismin erken bir

³⁴ Yusuf Basalel, *Yahudilik Ansiklopedisi*, Gözlem Gazetecilik Basın ve Yayın, İstanbul 2002, III, 719.

³⁵ Bu toplam kullanımın dağılımı şöyledir: Tekvin'de 153 Çıkış'ta 364, Levililer'de 283, Sayılar'da 387 ve Tesniye'de 230 (Tevrat'ta toplam 1419); Yeşu'da 170, Hakimler'de 158, Samuel'de 423, Krallar'da 467, Yeşaya'da 367, Yeremya'da 555, Hezekiel'de 211, Küçük peygamberlerde 345 (Peygamberler kısmında toplam: 2690); Mezmurlar'da 645, Özdeyişler'de 87, Eyüp'te 31, Rut'da 36, Vaiz'de 52, Daniel'de 7, Ezra-Nehamy'a'da 31, Tarihler'de 446 (Kitaplar kısmında toplam, 1395)

³⁶ *Yemenite Midrash, Philosophical Commentaries on the Torah*, Selected and translated with An Introduction by Y. Tzvi Langermann, Samuel Bronfman Foundation, Harper San Francisco, New York 1996, s. 37.

³⁷ Fr. Paul Palatty, "The Divine Name Y H W H A Historical-Theologico-Critical Study on Ex. 3, 13-15", *Bible Bhashyam*, s. 10.

³⁸ George Fohrer, *History of Israelite Religion*, SPCK, London 1983, s. 67.

³⁹ Sifre-i number, 143.

⁴⁰ Yoma 6/2. *Shem Ha-Meforash* hakkında daha geniş bilgi için bkz. William Bacher, "Shem Ha-Meforash", www.jewishencyclopedia.com.

⁴¹ Kiddush 71a.

⁴² J. D. E. "The Names of God", *Encyclopædia of Jewish (JE)*, IX, 162.

⁴³ J. D. E. a.g.m., IX, 162. Kabbalistler bu yaklaşımlarını şu örneklerle açıklarlar: "Bir kimse, güneşe farklı renklerle boyanmış bir camla baktıklarında, gözlemleyicinin üzerindeki intiba değişir; ancak, bu değişikliklerin güneş üzerinde hiçbir etkisi olmaz". J. D. E., a.g.m., a.g.y.

⁴⁴ Babildeki bu tanrı anlayışının kökeni hakkında Fried Delitzch, Hammurabi'nin ailesinin kendisinden geldiği ve mö. 2500 yılında Babilde giren semitik kökenli kabilelerin Ya've veya Ya'u adındaki bir tanrıyı bildiklerini ve bu tanrıya tapındıklarını söyler. Aynı kanaati Zimmern ise, Yahu ya da Yhwh'nin Babilde yalnızca yabancı bir tanrı ismi olarak bulunduğunu söyleyerek ifade eder. Delitzch de onun bu görüşünü daha sonra kabul eder. Corowford-Blau, "Tetragrammation", www.encyclopediaofjewish.com.

dönemde İsrail'e girdiği anlamına gelir. İsmi kadim litürjik formüllerdeki ihbari formunun şifahi olarak muhafaza edilmiş olması, onun tarihsel olarak çok eski ve bu yüzden de erken bir döneme ait olduğunu gösterir. Ayrıca bu kadim kült formüllerinin kullanımına dair bir çok Kenan, Mısır, Sümer ve Akkad örnekleri vardır⁴⁵.

YHVH'nin kullanım tarihi ile ilgili olan modern bilim adamlarının yaklaşımına gelince, onlara göre kutsal metnin kendisinin ve rabbinik geleneğin konuyla ilgili kabulü ve tarihsel bir takım verilerden hareketle yapılan yorumlara rağmen, tarihsel ve antropolojik çalışmalar YHVH isminin dolayısıyla da YHVH ibadetinin Adem'den Musa'ya kadar varlığını devam ettirmiş olmasına yönelik güçlü itirazlar ortaya koyduğu gibi, bizahiti İbrahimi gelenek de, YHVH isminin ve ibadetinin İbrahim'den Musa'ya kadar sürekli olarak var olduğu şeklindeki iddiaları desteklememektedir⁴⁶. Çünkü, kutsal metnin kendisi (din adamları kaynağından gelmiş olarak kabul edilen Tekvin 6/3), İbrahim, İshak ve Yakub'un tanrılarını Şaddai olarak bildiklerini ve tanrının YHVH ismi ile kendisini ilk olarak Musa'ya bildirdiğini ifade eder: "Ve tanrı Musa'ya söyleyip ona dedi: İbrahim'e, İshak'a ve Yakub'a Her Şeye Gücü Yeten Tanrı olarak göründüm (Şaddai), ama onlara kendimi RAB (YHVH) adıyla tanıtmadım"⁴⁷.

Şaddai ve el-Elyon gibi sıfatlar Rut kitabı hariç, atalar sonrası metinlerde görünmez. Elin yer aldığı diğer ikili isimler (*el-Olam* (Ebedi Tanrı), *el-Bethel* ve *er-Roi* (vizyon Tanrısı) gibi) de yalnızca Tekvin kitabında bulunurlar. Atalar dönemi peygamberlerinin temel özelliği, Tanrı'dan söz ederken "benim, senin, onun babasının Tanrısı" gibi deyimleri kullanmalarıdır. Bütün bu sıfatlar, atalar dininin Musa ile başlayan YHVH ibadetinden farklı oluşunun göstergeleri olarak kabul edilir. Koruyucu bir tanrı anlayışı İbrahim'le başlar (İbrahim hiçbir zaman, babamın tanrısı diye bir göndermede bulunmaz) ve YHVH ibadetinin kurucuları zinciriyle devam

⁴⁵ Albright, *The Gods...*, s. 149.

⁴⁶ Ar. H., "Judaism", *Britannica, Micromedia (B-M)*, Chicago 1990, XXII, 404.

⁴⁷ Çıkış 6/3. Martin Buber, burada Tanrı'nın İbrahim, İshak ve Yakub'a Şaddai olarak görüldüğünü ancak Musa'ya YHVH olarak görünmesini şöyle açıklar: "Burada, tanrının ismini onlara bildirmede değil fakat, onların bu ismin karakterinin bilgisini elde edemediklerini, bu yüzden de, onun manasının onlara vahyedilmediği, ismin onlara açıklanmadığını ve ancak bunun şimdi yapıldığı ifade edilir. Onlar daha önceden, isme sahiptirler, ancak yalnızca onun telaffuzunu biliyorlardı, anlamını değil". Martin Buber, *The Prophetic Faith*, Harper Torchbooks, New York 1949, s. 29.

eden bir vahiyle tamamlanır. Tanrı için kullanılan *el, olam, elyon, bethel, ho* (toprak sahibi) gibi isimler; Kenan diyarına göçten sonra ortaya çıkmaya başlamıştır. Şaddai ve *el* isimleri, Musa öncesi ve Musa döneminde çok sık bir şekilde kullanılıyor olmalarına rağmen; YHVH'nin daha çok Musa'nın kendisi ve onunla yakından ilişkili olan Yeşu ve Yakobed'in isimlerinin zikredildiği yerlerde görünüyor olması da; onun Musa ile ortaya çıkışının bir işareti olarak kabul edilebilir⁴⁸.

Miladi birinci yüzyıl Yahudi tarihçisi olan Josephus da, tanrının insanlara hiçbir zaman ifşa edilmemiş olan kutsal isminin Musa'ya bildirildiğini söyler⁴⁹. Hem kutsal metnin kendisi hem de Josephus'un bu ifadeleri, yukarıda zikredilenlerden anlaşılacağı gibi atalar dönemi peygamberlerinin, tanrının bu özel ismini bilmediklerini ortaya koyar⁵⁰.

Tarihsel olarak ise kelime, Meşa Taşı (m.ö. 9. yy), Lachiş Mektupları'nda (m.ö. 587/588/589) ve Kitab-ı mukaddes'in nesir yazılarında bulunmaktadır. Kelimenin bu tam şeklinin yanı sıra, onun kısaltılmış hali olan *yahu* da kullanılmaktadır. Bu şekliyle, erken dönem şahıs İsimlerinde bulunur. YHVH'nin kısaltılmışı olan *yahu*⁵¹, kuzeyde İsrail'de *yau* ve sürgün sonrasında ise *yah* olarak kullanılmıştır. *Yahunun* YHVH'den daha eski olduğu ileri sürülmüş olmasına rağmen⁵², hem epigrafik hem de linguistik olgular; bu iddiayı doğrulamamaktadır⁵³. Ayrıca, tersinin doğru olması; yani, uzun halinin kısa halinden eski olması daha doğrudur.⁵⁴ Keza, İsrail'e özgü olmayan tanrı İsimlerinde ya da şahıs İsimlerinde bulunan gayr-i İsraili unsurların; Musa'dan önce Tetragrammationın ilk örneğinin

⁴⁸ Ar. H., a.g.m., *B-M*, XXII, 404.

⁴⁹ Flavius Josephus, *Antiquities of The Jews*, trans. by William Whitson, Kregel Publications, Michigan 1970, s. 59-60.

⁵⁰ Hyde, *Paganism to Christianity in the Roman Empire*, University of Pennsylvania Press, Philadelphia, Oxford University Press, London 1946, s. 82.

⁵¹ Palatly, a.g.m., s. 14. *Yahunun* kullanıldığı yerler için bkz. Çıkış 15/2; 17/16; Mezmurlar 104/35; 105/45; 106/1, 48; 111/1, 112/1, 147/1, 150/1.

⁵² Delitzch'e göre *yahu* asıl formdur ve YHVH biçimini alacak şekilde daha sonra genişlemiştir. Ancak bu yaklaşımına, tanrısız İsimlerin yavaş yavaş ortadan kalkmaları için onların gelişim sürecini farklı saflardaki kullanımlardan çıkarmak mümkündür. Bu yüzden YHVH'nin ilk halinin Kitab-ı Mukaddes'te olması gerekir, denilerek itiraz edilmiştir. Yine *yahu* ile ilgili olarak Delitzch, onun müstakil olarak Tanrı ismi olarak kullanıldığını şeklindeki kanaatine karşı Kittel, bunun konuşma dilde olduğunu ancak, yazı dilinde bulunmadığını söyler. Corowford-Blau, a.g.m., www.jewishencyclopedia.com

⁵³ Fohrer, a.g.e.,

⁵⁴ Palatly, a.g.m., s. 14.

var oluşunun bir delili olarak da ileri sürülmüştür: Ugaritçe *ywnin yhv* ile özdeş olması gibi. Ancak, bağlam böyle bir yoruma imkan vermemektedir. Bugün, muhafaza edildiği şekliyle *yw*, Akadça'daki *yaum-ilud*daki *yaumun* "benimki(tanrı)dır (yani, ben koruyucu bir tanrıya sahibim⁵⁵)" anlamına gelir⁵⁶ ve ilerde göreceğimiz gibi, YHVH'nin böyle bir anlamı yoktur.

Ayrıca, ikinci bin yıldaki Mari ile üçüncü bin yıldaki Ebla kültürleri ve bu kültürlerin kullandıkları dillerin İsrail diline olan benzerlikleri; mezkur kültürlerden kalan metinlerdeki bazı şahıs İsimlerinin YHVH'ye gönderme yaptığı şeklinde yorumlanmaya çalışılmış ancak bu yorumlar da kabul görmemiştir⁵⁷.

YHVH İbadetinin Kaynağı

Buraya kadar, YHVH isminin tarihini Hz. Adem'e kadar götüren geleneksel yaklaşım ve bu yaklaşımın yukarıda zikredilen kutsal metin ve kutsal metin dışı kaynaklar tarafından desteklenmediğini gördük. Modern yaklaşımlar geleneksel savununun geçersizliğini ortaya koyarak YHVH'nin Musa dönemi ile başladığına işaret etmiş olsalar da, mezkur ismin nerede ortaya çıkmaya başladığı hususunda her hangi bir bilgi vermemektedirler. Bu bilgiyi elde etmek için kullanılacak tek kaynak, sahip olduğumuz tarihsel metinlerdir. Ancak burada elde edilecek olan sonuca, var olan verilerden elde edilen bir şey olarak bakmak; onu kesin bir yargı/hüküm olarak görmemek gerekir. Elde edilen veriler arttıkça ulaşılan sonuçların da farklı olacağını her zaman göz önünde tutmak gerekir.

Bu tür metinlerden YHVH ibadetinin kökenine dair bize en aydınlatıcı bilgiyi verecek olanı, mö. III. ve IV. yüzyıldaki Mısır kaynaklarında Negev ya da Sina çölündeki Yhv diye isimlendirilen bir bölgeden gelmektedir. Bu göndermeler, YHVH'nin Midyan ya da Kenit kökenli olduğuna dair hipotezleri bir ölçüde desteklemektedir⁵⁸. Bu hipoteze göre, bazı klanlar tarafından uzun bir süre, Sina ve Horeb'in yerel tanrısı olarak saygı gösterilen

⁵⁵ Albright, "Contributions to Biblical Archeology and Philosophy, 2. The Name Yahweh", *Journal of Biblical Literature (JBL)*, 43, 1924, 370.

⁵⁶ William Foxwell Albright, *From Stone Age to Christianity*, Second Edition, The Johns Hopkins Press, Baltimore 1957, s. s. 259; S. David Sperling, "God", *Encyclopedia of Religion (ER)*, VI, 2-3.

⁵⁷ Sperling, "God", *ER*, VI, 2-3.

⁵⁸ Hz.Musa'nın kayın pederinin Kenitlerden ve bir Kenit rahibi olduğu hususunda bkz. H. H. Rowley, *The Faith of Israel*, SCM Press Ltd, London, 1961, s. 54.

YHVH, kendisini Medyen'de bir rahip olan Musa'nın kayınpederi Yetro'nun yanındaki ikameti sırasında ona vahyetmiştir⁵⁹. Albright aşağıda YHVH'nin anlamının ele alındığı bölümde görüleceği üzere, bu kelimenin şeklen olmasa bile içerdiği anlam itibarıyla Mısır'da var olan Tanrı anlayışına benzemesinden dolayı, Musa'nın Yahveci anlayışının Mısır kökenli olduğunu ileri sürer⁶⁰.

YHVH ismi ve onunla ilişkili olan YHVH ibadetinin ortaya çıkışı ile ilgili bu kısmı; bir anlamda son paragraftaki görüşü de bir başka açıdan dikkate alan Fohrer'in Çıkış 3/26'deki metinle ilgili yorumuyla bitirmek daha uygun gibi görünmektedir. Yahvist kaynağa izafe edilen bu metin; YHVH ibadetinin insanlıkla başlamış olması anlamında yanlıştır; ancak, Musa döneminin, yeni ve şimdiye kadar bilinmeyen bir tanrının ortaya çıkışına işaret etmediği; bunun yerine, daha önceden başka yerlerde ibadet edilen bir tanrının, İsraililerin tanrısı haline gelmesine işaret etmesi açısından doğrudur⁶¹.

YHVH'nin Telaffuz Edildiği Zamanlar ve Telaffuza Son Verilmesi

Bugünkü Hıristiyan dini literatüründe *Yehova* olarak telaffuz edilen ve Yahudi tanrısının ismi olarak kullanılan kelime aslen dört sessiz harften oluşmaktadır: Y.H.W.H. Bu dört sessiz harfin yukarıda zikredildiği şekilde okunuşu, Yahudilerin kullandıkları bir telaffuz şekli değildir. Bundan Yahudilerin söz konusu dört harfi başka bir şekilde telaffuz ettikleri anlamı çıkmaz. Çünkü Yahudiler, kesin olarak bilinmeyen -ancak aşağıda da anlatılmaya çalışılacağı gibi- çok uzun bir zamandan beri, bu dört harfi telaffuz etmemekte onun yerine başka kelimeler kullanmaktadırlar.

Bu okunuş, Hıristiyan kökenli bir okuma biçimidir ve tarihi de YHVH'nin tarihine nispetle oldukça yenidir⁶². Söz konusu okunuşun, Papa Leo X'un itirafçısı olan Peter Galatin'in icadı olduğu ve aynı okumayı Fagius'un (1550) da ileri sürdüğü genel olarak kabul edilir. Peter Galatin'in dört sessiz harfi *Yehova* şeklinde okuduğunu ilk kez söyleyen ise

⁵⁹ Hyde, *a.g.e.*, s. 82; Sperling, *a.g.m.*, *ER*, VI, 2-3; J. F. MacL. "Names of The God", *JE*, IX, 160.

⁶⁰ Albright, "Contributions to Biblical Archeology and Philosophy 2. The Name Yahweh", *JBL*, 43, 1924, 378.

⁶¹ Fohrer, *a.g.e.*, s. 67.

⁶² Cohn-Sherbok, *a.g.e.*, s. 5.

Deriesche'dir (1550-1660). Ancak Galatin'den önce de, bu şekilde bir telaffuzun var olduğu görünmektedir. Mesela, 1270 yılında kaleme alınan Raymond Martin'in *Pugio Fidei* adlı eserinde kelime, Yehova şeklinde yer almıştır. Bu telaffuzun doğru bir telaffuz olduğu, Stier ve Hölmann tarafından da savunulmuştur⁶³.

Kitab-1 mukaddes'i oluşturan metinlerden Rut ve Hakimler'de, bir kim-senin arkadaşını IHVH seninle olsun, diye selamlaması ve arkadaşının da onu, "IHVH" seni kutsasın, demesi gerektiği söylenir⁶⁴. Yine Bar Kohba (ms. 132) zamanında da, burada konu edinilene benzer bir şekilde selam-lamalarda mezkur ismin kullanılması emredilmişti⁶⁵. Bu metinler dört sessiz harfin en azından bu metinlerin kaleme alındıkları zaman diliminde telaffuz edildiklerini; aynı zamanda bunu din adamı olmayan sıradan insanların da bildiğini ve gündelik hayatlarında kullandıklarını (Mişna Berakhot IX, 5) gösterir⁶⁶. Ayrıca Kitab-1 mukaddes dışı bir takım kaynak-lar da, Yahudi dışındaki dini cemaatler tarafından dört sessiz harfin telaffuz edildiğinin delillerini bize naklederler⁶⁷. Teodoret (399-445), beşinci yüz-yılda Samirilerin bu ismi, İBÉ şeklinde telaffuz ettiklerini söyler⁶⁸. Yine Epiphanius, erken dönem bir Hıristiyan mezhebinin mezkur kelimeleri benzer şekilde telaffuz ettiğini nakleder. İskenderiyeli Clement mezkur sessizleri Ιαουέ ya da Ιαουαί ve Origen ise Ιαωουηε olarak telaffuz ederler⁶⁹. Yahudiler dışında bu kelimenin telaffuz edildiğinin bir diğer örneği de, İbranice bilinen İsimlerin Asurca'daki telaffuzundan yani, Hizkiyahu (Hezekiah) gibi gelir⁷⁰.

⁶³ Emil G.Hirsh, "Yejovah", www. jewishencyclopedia.com

⁶⁴ Rut 2/4; Hakimler 6/12.

⁶⁵ Bar Kohba döneminde bu tür selamlamalar, İsa'yı Rab kabul eden yahudi-hıristiyanlardan Yahudiler ayıran bir parola işlevi görmekteydi. Bkz. Bacher, a.g.m., www. jewishencyclopedia.com

⁶⁶ Yahudilerin birbirlerini Tanrı'nın ismiyle selamlamalarının sebebi, İsrailileri Tanrı'ya İSİM olarak gönderme yapan Samirilerden ya da Rabbinik Yahudileri Hıristiyanlardan ayırmaya yönelik bir arzudan kaynaklandığı ileri sürülür. Cohen, a.g.e., s.25.

⁶⁷ Yahudiler dışındaki çevrelerde de YHVH'nin telaffuzunun bilindiğinin bir diğer göster-gesi de, Yahudi kutsal metinlerindeki ismin telaffuzuna yönelik yasakların varlığı kabul edilir. Bu metinler için bkz. Sanhedrin x/1, xı/9; Ab Zerah 18a vs. Corowford-Blau, a.g.m., www. jewishencyclopedia.com

⁶⁸ Quæset, 15, Exodum, nakleden Corowford-Blau, a.g.m., www. jewishencyclopedia.com

⁶⁹ MacL, "Names of God", EJ, IX, 161; Hyde, a.g.e., s. 80.

⁷⁰ Hyde, a.g.e., s. 80.

Mezkur ismin Gnostikler tarafından da bilindiği kabul edilmektedir. Zi-ra, onların yaratılış sistemlerinden birinde, sekizinci eondan üçüncüsü, telaffuz edilmez, görülmez ve isimlendirilemez olarak adlandırılırlar ki, bunlar Tetragrammation'un İsimleridir⁷¹.

Yukarıda zikredilen kutsal metin ifadesinde de görüldüğü gibi, dört ses-siz harften oluşan tanrı ismi gündelik hayatta kullanılmaktaydı. Ayrıca, Babil sürgününe (mö. 587) kadar özel İsimlerin sonlarına *yah* ve *yahunun* eklenmesinden mezkur ismin telaffuz edilmesi hususunda herhangi bir yasağın olmadığı da anlaşılmaktadır. Dört sessiz harfin tam olarak telaffuz edilmesinin ne zaman sınırlanmaya başladığı hususunda birbirinden farklı ifadeler ortaya koymak mümkündür. Talmud, İsim'in⁷² mabedin tahribin-den kırk yıl önce baş haham adil Simon'un ölümünden sonra hahamların İsim'in telaffuzuna son verdiklerini söyler⁷³.

Bu tarihten sonra İsim'in telaffuzu yasaklandı ve onu telaffuz edenin ge-lecek dünyada bir payının olmayacağı ifade edilmeye başlandı⁷⁴. Hatta, Hanannah ben Teradion, talebelerine İsim'in telaffuzunu öğrettiği için cezalandırıldığı nakledilir⁷⁵. Ancak bu cezalandırılmanın, İsim'i ehil olma-yan insanlara öğretmenin bir sonucu olduğunu kabul etmek makuldür. Çünkü, dört sessiz harfin kamuya açık yerlerde seslendirilmesine son verilmiş olmasına rağmen, hem birinci mabet hem de ikinci mabet boyun-ca bu seslendirilmenin bütünüyle ortadan kalkmadığını yalnızca kullanı-mının gittikçe daraldığını gösteren deliller vardır⁷⁶.

Dört sessiz harf mabette, haham kutsamasında tekrarlanmaktaydı: "YHVH, Musa'ya şöyle dedi: Harun'la oğullarına de ki, 'İsrail halkını şöyle

⁷¹ Corowford-Blau, a.g.m., www. jewishencyclopedia.com. Gnostiklerin Kozmogoni öğretileri için bkz. John Glyndwr Harris, *Gnosticism, Beliefs and Practises*, Susseex Academic Press, Brighton-Portland 1999, s.108-110; Şinasi Gündüz, *Son Gnostikler, Sabiiler*, Vadi Yayınları, Ankara 1995, s. 81-84.

⁷² Yahudi kaynaklarında, 'İsim' Tanrı'nın telaffuz edilemez ve hususi ismi olan YHVH'nin yerine kullanılır ve büyük harfle yazılır. Bkz. Ephraim E. Urbach, *The Sages Their Concepts and Beliefs*, trs. Israel Abrahams, Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts and London 2001, s. 124-134.

⁷³ Yoma 39b.

⁷⁴ Sanhedrin 10/1.

⁷⁵ Abdoha Zarah 17b.

⁷⁶ Kamusal alanda tam olarak ortadan kalkmadığının bir örneğini, mö. 350'lili yıllarda yaşamış olan Filistinli bir bilim adamı, Samirilerin bu ismi yeminlerinde kullandıklarını söyleyerek nakleder. Yer. Sanhedrin 28b.

kutsayacaksınız. Onlara diyeceksiniz ki, YHVH sizi kutsasın ve korusun; YHVH aydın yüzünü size gösterecek ve size lütfetsin; YHVH yüzünü size çevirsin ve size esenlik versin. Böylece, kahinler İsrail halkını adımı anarak kutsayacaklar. Ben de onları kutsayacağım⁷⁷". Ayrıca bu İsim yine mabette ve çeşitli vesilelerde telaffuz edilmekteydi. Talmud, gerçek ismin Yom Kippur'da, dualarda ve Mabedin kudsî-akdes kısmında kutsamada telaffuz edildiğini söyler. Baş haham ismi, Yom Kippur'da, altı kez boğayla, üç kez keçi ile ve bir kez de yeminlerle ilgili olmak üzere toplam on kez tekrar ederdi⁷⁸. Keza, İsim'i 'anna ha-shēm (Ey Rabb) diye başlayan bir itirafta; tanrının bağışlamasını isteyen bir duada ve büyüye benzeyen bir yeminde kullanır⁷⁹. Rabbi Yohannan, bilgelerin her sabatik (yedi) yılda bir kez İsim'in okunuşu için, talebelerine anahtar olarak kullanacakları şeyleri verdiklerini ifade eder. Mabet kutsamasında ve günlük genel kurbanda İsmi yazıldığı gibi telaffuz eden hahamlar, mabedin dışında mezkur İsim için, Adonay⁸⁰; Sinagoglarda ise, bu ismin yerini tutan bir şey kullanırlardı⁸¹.

Mabedin son zamanlarına doğru dört sessiz harften oluşan İsmi açık bir şekilde telaffuz etmeye yönelik bir çekimserlik ortaya çıkmaya başladı. Mabetteki yüksek sesli telaffuzdan sonra, tavırdaki bu değişikliğin bir örneğini, bir haham ailesine mensup olan Rabbi Tarfon verir. Tarfon, dini emirleri yerine getirmesi gereken yaşa gelişinden önce yani, çocukluğunda bir vesileyle (din adamı olan) amcasını takip ederek arkasından kürsüye çıktığını; baş hahamın söylediği sözleri anlamaya çalıştığını ancak onun, hahamların söylediği ilahiler arasında ismi sessiz bir şekilde telaffuz ettiğini, bize nakleder⁸².

⁷⁷ Sayılar 6/22-27.

⁷⁸ Tosefta Yoma 2/39b. Yom Kippur'da baş haham İsmi on kez söylerdi. Hahamın yanında duranlar, secdeye kapanırlar; daha uzakta olanlar ise, "muhteşem krallığı daim olanın ismi mübarek olsun" derler. Ve onlar buldukları yerden ayrılmadan, İsim onlardan gizlenirdi. Moor, *Judaism*, II, 425.

⁷⁹ Urbach, *a.g.e.*, s. 127.

⁸⁰ M. Tamid 7/2; Sotah 7/6; 38a.

⁸¹ Moore, *Judaism*, I, 425.

⁸² Yer. Yoma 40d ve aşağısı; Kiddush 71a. Ayrıca bkz. William Bacher, "Shem Ha-Meforesh", www.jewishencyclopedia.com; A. Cohen, *Every Man Talmud*, Introduction, by Boaz Cohen, Shcocken Books, New York 1975, s. 24.

Dört sessiz harften oluşan bu ismin tam olarak telaffuz edilmeme tarihini tespit etmek mümkün gözükmemektedir. Ancak bunun, yukarıda zikredilenlerden de anlaşılacağı gibi birden bire değil, fakat tarihsel bir süreç içinde ve tedricen olduğunu söylemek mümkündür. Gündelik hayat-taki kullanımının terk edilmesi, hahamlara has kılınmasının yanı sıra Kitab-ı mukaddesin son kitaplarında da gittikçe daha az görünmeye başlar. Mezmur derlemelerinden birinde⁸³, Tanrı'nın ismi yerine bir sıfat kullanılır. Mö. 3. yüzyılda İskenderiye'deki Yahudilerin ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla yapılan/yaptırılan Kitab-ı Mukaddes'in ilk tam tercümesi olan Septuaginte (Yetmişler Tercümesi) de, YHVH yerine Rabb anlamına gelen *Kyrios*'u kullanılmıştır. Bu kullanımı daha sonraki mütercimler de devam ettirmişlerdir. Sinagog derslerinin İbranice yapıldığı okullarda, İsim'in geçtiği yerde okuyucu onu, Rabb anlamına gelen *Adanoi* olarak okurdu. Bu usul, Kitab-ı Mukaddes'in, halkın anlamasını sağlamak amacıyla yerel dillere yapılan tercümelere (Targum) ve dini bilgilerin öğretildiği okullarda da devam ettirildi.

Haşmonienler iktidara geldiklerinde (mö.160), Tanrı'nın isminin telaffuzunu yasaklayan Yunan baskısına karşılık olarak, notlarda ve dokümanlarda onun yazılması hususunda bir emir yayınladılar. Ancak bilgiler, buna karşı çıktılar ve bir takım gerekçelerle Tanrı'nın isminin dokümanlarda kullanılmasını, Tişri'in üçüncü gününde yasakladılar⁸⁴. Miladi birinci yüzyılda yaşayan Philo İsmi ancak mabette telaffuz edilebileceğini söyler⁸⁵. Buradan İsmi'nin mabedin yıkılmasına kadar en azından orada telaffuz edildiğini ve dolayısıyla da, İsmi'nin bilindiğini söylemek mümkündür. Başka türlü bir çıkarıma imkan verse de, aslen haham soyundan gelen ve tarihçi olarak bilinen Josephus, İsmi'ni yazmasının kendisi için meşru olmadığını söyleyerek, onu yazıya geçirmenin ötesinde, hakkında bir şeyler

⁸³ Mezmurlar 42-83.

⁸⁴ "Yunan yönetimi, Tanrı'nın isminin zikredilmesini yasakladı. Ve Hasmonienlerin yönetimi güçlü olduğu ve onları yendiği zaman, Tanrı'nın isminin dokümanlara yazılmasını emretti. onlar şöyle yazıyorlardı: En Yüce Tanrı'nın baş hahamı falan Johanan'ın yılında Bilgeler bunu işittiklerinde şöyle dediler: Bu adam borcunu ödeyecek ve dokümanlar çöplüğe atılacak". Böylece bilgeler, bu uygulamayı durdurdular ve o günü bir bayram yaptılar". Rosh Hashanah, 18b.

⁸⁵ Philo, baş hahamın sarığının ön tarafındaki altın levha olan *şışten* söz ettiğinde şöyle der: Bu, yalnızca kulakları ve dilleri arındırılmış olan kimselerin kutsal yerde işitebilecekleri ve telaffuz edebilecekleri bir ismi gösterir. Kutsal yer dışında bunlar mümkün değildir. Urbach, *a.g.e.*, s. 127.

söylemenin bile yasak olduğunu ifade eder ki, bundan da, İsim'in telaffuz edilmemesi uygulamasının onun zamanında yaygın hale geldiğinin bir göstergesi olarak kabul edilebilir⁸⁶.

Bir anlamda tanrının isminin mabetle ilişkili olmasından dolayı (Yeşaya 18/7) ikinci mabedin yıkılmasından sonra, İsim'le ilgili bu gelenek titiz bir şekilde muhafaza edildi. Zaten sessizlerden oluştuğu ve telaffuzu hususunda da çok titiz davranıldığı için muhtemelen daha sonra bütünüyle söylenemez ve söylenmediği için de bilinmez hale gelmiş gibi görünmektedir⁸⁷.

YHVH'nin Yerine Kullanılan İsimler ve YHVH'nin Telaffuz Edilmeme Sebebi

Yukarıda da gösterilmeye çalışıldığı gibi, tarihini tam olarak tespit edemeyeceğimiz bir zamanda, dört harften oluşan ve tanrı ile özdeş kabul edilen ismin seslendirilmiş halinin kutsal metinlerde yer almasına son verildi. Yazılı metinlerde mezkur harfler, bu haliyle bırakılırken Targumlarda, YHVH isminin yerine onunla aynı sayısal değere sahip olan⁸⁸, bir *vav* ve iki *yod* yazılıyordu. Bu ismin yorumunda, YHVH yerine YVHD konuluyordu. Yazılı metinde bu İsim seslendirilmemiş haliyle muhafaza edilirken okuyucu, daha önceden muayyen bir kimseye hitap ederken kullanılan; “üstadım, efendim” anlamına gelen *adonaidan* ayırmak için uzun okunuşu yerleşmiş olan ve Rabb anlamına gelen *Adonai* olarak okumaya yönlendirilmekteydi⁸⁹. Yukarıda da işaret edildiği gibi, yalnızca mabette telaffuz edilen YHVH harfleri, mabet dışında *Adonai* diye seslendirilirdi⁹⁰. Ancak daha sonra, mazoretler⁹¹ tarafından YHVH'nin yazıldığı yerlerde bu ismin (Adonay) okunması gerektiğini göstermek maksadıyla onu kutsal metne dahil ettiler⁹². Adanai kelimesi, YHVH kelimesinden

⁸⁶ Moore, *a.g.e...*, II, 425; Josephus, *Antiquities of Jews*, trans. by William Whiston, Kregel Publications, Michigan 1970, s. 59-60; Book III, V, 4, s. 70.

⁸⁷ Cohn-Sherbok, ünsüzler kutsal kabul edildiği için YHWH'nin mö.3. yüzyıldan itibaren asla telaffuz edilmediğini söylerler. Lavinia-Don Cohn-Sherbok, *a.g.e.*, s. 5.

⁸⁸ Zohar, IV, 235b-236a, s. 303.

⁸⁹ Moor, Juadaism, II, 429; Sperling, “God”, *ER*, VI, s.1.

⁹⁰ Abodah Zarah 17b-18a; Crowford Howell Toy-Ludwig Blau, “Tetragrammation”, www.jewishencyclopedia.com

⁹¹ İbranice ‘geleneğin nakilcileri’ anlamına gelen Mazoret, İbranice Kutsal Kitap metniyle ilgili gelenekleri korumadan sorumlu Yahudi bilim adamlarına verilen isimdir. Bu bilim adamları aynı zamanda, kendi zamanlarındaki sessiz harflerden oluşan İbranice metnin telaffuzunu gösteren işaretlerin oluşturulmasında da sorumludurlar.

⁹² Crowford-Blau, a.g.m., www.jewishencyclopedia.com

önce geldiğinde, tekrardan kaçınmak için YHVH, Elohim seslileriyle yazılmaktaydı. Bu durumda YHVH, Elohim seslileriyle okunurdu. Özellikle Elohist diye isimlendirilen metinlerde ve bir kısım mezmur yazarları, İsrail tanrısının has ismi olarak kabul ettikleri Elohim'i YHVH'nin yerine kullanmayı tercih etmişlerdir.

Hatta YHVH'nin yerine konulan kutsal İsim olan *Adonai* bile zamanla telaffuz edilmekten kaçınılmaya başlandı ve onun yerine İsim anlamına gelen İbranice *ha-Shem*'i (ya da Aramca *Shema*'yı) söylemek adet haline geldi⁹³.

İkinci Commonwealt'ın sonrasında ise, bazı Yahudiler Tanrı ismini başka bir harfle yazmaktan bile korktular. Bu yüzden de, Septuaginte ve sonraki Yunanca tercümelerde mezkur İsim aynen muhafaza edildi. Bunun böyle olduğunun delilleri Tylor, Burkitt tarafından ortaya konuldu. Geniza parşömenlerinden ortaya çıkartılan ve Aquila tarafından Yunanca'ya tercüme edilen Kitab-ı mukaddes metinlerinin bir kısmında bu uygulamaya rastlandı. Aquila'nın tercümesinde mezkur kelime eski İbranice karakterle; Origen'in Hexapla'sında ise arkaik karakteriyle WHWH şeklinde korunmuş görünmektedir⁹⁴.

Yunanlı okuyucudan bu kelimenin, Buadissin'e göre *Adonai*'ın Yunanca karşılığı/muadili olan *Kurios* şeklinde okunması istenmekteydi⁹⁵. Bu uygulamanın bir yansıması olarak bugünkü İngilizce metinlerde de, YHVH'nin karşılığı olarak çoğu yerde YHVH, Lord/Rab olarak tercüme edilmektedir⁹⁶.

Zohar YHVH'nin telaffuz edilmeme ve onun yerine Adonai'ın okunmasını şöyle açıklar: “Gizli ve vahyedilmemiş olanın özü olan Yüce Tanrı İsmi, asla söylenemez ve bu yüzden de vahyedilmiş olan şeyleri gösteren bir İsim onun yerine konur. Vahyedilmemiş olanı gösteren İsim YHVH'dir; vahyedileni gösteren ise Adonai'dır. Birincisi Tanrı'nın isminin yazılma ikincisi ise, okunma biçimidir⁹⁷”.

⁹³ Cohn-Sherbok, *a.g.e...*, s. 5.

⁹⁴ Wilhelm Bacher, “Shem Ha-Meforesh”, www.jewishencyclopedia.com

⁹⁵ Salon Wittmayer Baron, *A Social and Religious History of The Jews*, second edition, revised and enlarged, Columbia University Press, New York 1958, II, 17-18.

⁹⁶ McL. “Names of God”, *EJ*, IX, 160.

⁹⁷ Zohar, IV, P'qude (Exodus), 130a-230b, s. 285.

Samiriler de, genel Yahudi geleneğinde olduğu gibi, YHVH'nin yerine başka bir kelime kullanırlar. Samiriler *Shame* ibadetlerinde *Shame* kelimesini, Adonai gibi, dört sessiz harfin yerine kullanırlar. Ancak dört sessiz harfin yerine kullanılmış olsa da, *Shema* esas olarak yerel tanrı olan Baal'i çağrıştırmaktadır⁹⁸.

YHVH'nin Telaffuz Edilmeme Gerekçeleri

Az önce göstermeye çalıştığımız gibi, dört sessiz harfin yerine kullanılan diğer tanrı İsimlerini tespit etmek mümkün olsa da, bu dört harfin niçin telaffuz edilmediğini tam olarak tespit etmek mümkün gözükmemektedir. Konuyla alakalı olarak aşağıda sıralayacaklarımız, YHVH harflerinin telaffuz edilmemesi hususunda ileri sürülen açıklamaların bir özetidir. Ancak istenirse bunlardan hareketle, telaffuz edilmemeyle ilgili bir sonuca ulaşmak da mümkündür.

Dört sessiz harfin telaffuz edilmeme sebeplerinden biri, kutsal metin kaynaklıdır. Bu metinlerden birincisi, Levililer'de (24/16) yer alan metindir: "Rabbe söven kesinlikle öldürülecektir. Bütün topluluk onu taşıyacak. İster yerli isterse yabancı olsun, Rabbe söven herkes öldürülecektir". Hıristiyan bilim adamları, bu metnin mezkur sessizlerin telaffuzunun ölüme yol açacağı şeklinde yanlış bir şekilde yorumlandığını ve bunun da dört sessizlerin telaffuz edilmeden bırakılmaya yol açtığını ileri sürerler. Ancak, Moore, Yahudilerin söz konusu metni yanlış anladıklarını ve bu yanlış anlamaya bağlı olarak herhangi bir uygulama ortaya koymadıklarını mesela, mahkemeler YHVH ismini telaffuz eden kimseler hakkında Levililer 24/16'da emredildiği gibi hükmederek onları gelecek olan dünya dışında bırakmadıklarını ileri sürer. Ona göre, Yahudiler bu metni Tanrı'yı lanetleme olarak yorumlamışlar ve onu şu kural için bir kaynak olarak kullanmışlardır: "Tanrı hakkında saygısız bir şekilde konuşan kimse, İsmi tek tek telaffuz edinceye kadar ölüm cezasına maruz bırakılmaz".

Telaffuz edilmeme uygulamasının kendisinden kaynaklandığı düşünülen bir diğer kutsal metin ifadesi de Çıkış 3/15'de yer alır: "İsraililer'e de ki, Beni size atalarınızın Tanrısı, İbrahim'in Tanrısı, İshak'ın Tanrısı ve Yakub'un Tanrısı Rab gönderdi. Sonsuza dek adım bu olacak. Kuşaklar boyunca böyle anılacağım". Burada "sonsuza kadar" anlamına gelen *le-*

olam ifadesi *le-allem* şeklinde okunduğunda "bu benim gizlenecek ismidir" anlamına gelmektedir⁹⁹. Ancak Moore, bu açıklamanın da, yaşanan olgunun bir sebebi olmaktan daha çok bir sonucu olduğunu söyler. Yine, dört sessiz harfin telaffuz edilmemesiyle ilişkilendirilebilen bir başka metin de, "Senin Tanrın Rab'bin adını boş yere ağzına almayacaksın" şeklindeki Çıkış 20/7 ve Tesniye 5/11'de yer alan ve On Emir'den birini teşkil eden ifadedir. Bu da Yahudiler tarafından genel bir hüküm olarak değil, yalnızca yeminlerde Tanrı'nın adını gereksiz yere kullanmaya yöneliktir olarak kabul edilmiştir (Berakot 10a)¹⁰⁰.

Dört sessiz harften oluşan ve Yahudi Tanrı'sının özel ismi olarak kabul edilen İsim'in telaffuz edilmeme gerekçelerinden bir diğeri ise, İsim- müsemma arasındaki ilişkiye dair yaklaşımın bir ifadesi olan anlayıştır¹⁰¹. Özellikle doğu için İsim, ismin verildiği kişi açısından bir sıfattan daha öte bir şeydir. İsim, ait olduğu insan ya da nesnenin doğasını gösteren, bu doğanın yetkesini kendisinde taşıyan bir şey olarak görülür. Bu yüzden de, birinin ismini bilmek, ona hakim olmak anlamına gelir. Büyücülerin, mucize gerçekleştirenlerin sahip oldukları güç, esasen Tanrısal İsim hakkındaki bilgiye dayanır. İsim, güçle donatılmıştır; bu yüzden de İsim ve güç aynı şeydir. Tanrısallığın kontrolünü ima eden, tanrının gizli isminin keşfi, hem Mısır mitolojisinde hem de kahinlerin ve büyücülerin büyüsel uygulamalarında önemli bir yer işgal eder. Çünkü, kahinlerin ve büyücülerin büyüsel sanatları esasen, İsimlerin sessizce tekrarından ibarettir. Bu tür anlayış ve uygulamalar, Hellenistik ve Roma döneminde hem Mısır'da hem de İsrail ülkesinde hakim anlayış ve uygulamalardır.

Yahudi kutsal metni, Tanrının isminin söylenmesiyle yerine getirilen bir şeyi bizatihi Tanrının meydana getirdiğini kabul etmesine ve bunun dışındaki, mesela İsimlerin tekrarlanmasıyla bu tür etkilerin meydana geldiğini reddetmesine rağmen; gücün İsimde olduğu şeklindeki anlayış her zaman halka hakim olmuştur. Bunun örneklerini, yani İsim'de ve bu İsim'in

⁹⁹ Kiddush, 71a; J. D. E. "The Names of God", *JE*, IX, 162; Moore, *Judaism*, II, 428.

¹⁰⁰ Moore, *a.g.e.*, II, 428.

¹⁰¹ İsrail'de, şahıs ve özel İsimler, büyük bir öneme sahiptirler. İsim, taşıyıcısının karakterinin göstergesidir. Mesela, Samuel I 25-25'de aptal biri olan ve ismi de bu anlama gelen Nabal'dan söz edilir. Babil, dillerin karıştırılması anlamına gelir (Tekvin 11/9). Aynı anlayışın ifadesi olan metinler için bkz. Tekvin 4/1; 17/17. Fr. Paul Palatty, "The Divine Name Y H W H A Historical-Theologico-Critical Study on Ex. 3, 13-15", s. 9.

⁹⁸ Baron, *a.g.e.*, II, 28.

büyülerde kullanılan gizil bir gücünün olduğuna inanıldığına dair örnekleri Haşmonienler döneminde görmek mümkündür. Enok'ta yeminlerin prensi, Mikael'den kendisine gizil ismi göstermesini ister (69/14). Jubile kitabında (36/7) İshak, muhteşem, şerefli ve yüce İsim adına yemin eder¹⁰².

Tanrı'nın bu gizli, muhteşem isminin telaffuzuyla yapılan şeyler hususunda Yahudi kutsal metinlerinde yeteri sayıda örnek bulmak mümkündür: Firavun, Musa'ya "senin Rabb'in kimdir" sorusuna İsmi söyleyerek cevap verdiğinde, Firavun öldü ve Musa onu tekrar canlandırdı; Musa'nın bir tablet üzerine hak edilmiş İsmi rahibe verdiğinde rahip acı içinde kıvrılarak öldü. Musa'nın bu yerlerde İsmi kullandığına dair ne Josephus'un yazılarında ne Rabbinik kaynaklarda her hangi bir atıf olmamasına rağmen başka bağlamlarda bu İsmi kullandığına dair göndermeler vardır. Tanna R. Nehemiah'dan yapılan bir nakle göre, Musa İsmi bir Mısırlının yüzüne karşı telaffuz etmiş ve onu öldürmüştür. R. Nehorai, Mezmurlardaki "Deniz olanı görüp geri çekildi (Mezmurlar 114/3)" ifadesi hakkında şöyle der: "Deniz, asanın üzerine hâk edilmiş söylenemez kelimeyi gördü ve yarıldı". Yunanlı bir Yahudi tarafından kaleme alınan ve apokrif bir çalışma olan *The Prayer of Manasses*'de âbid, yarılan denizin Tanrının korkunç ve muhteşem İsmi ile bir araya getirildiğini söyler. Davud, mabedin temellerini kazarken deniz, dünyayı basmakla tehdit edince, İsmi kırık bir çömlek parçası üzerine yazdı ve onu denize attı¹⁰³. Buna benzer şekilde İsmi'nin kullanımı, Haggada'da, Süleyman ve Ashmedai'de atfedilir¹⁰⁴. Bir Amoraim olan Rabbah, denizcilerin fırtınalı bir günden, üzerine "Ben ben olanım, *Yah* kalabalıkların rabbi" yazılı olan bir sopa ile denize vurduğunu ve onun öfkesini dindirdiğini, anlatır¹⁰⁵.

İsmi'nin bu tür faydalı kullanımlarının yanı sıra, başkalarına zarar vermek amacıyla kullanıldığına dair örnekleri de vardır. Bir Amoraim şöyle bir olay nakleder: Samuel bir yerden geçerken İranlı bir kadının oğlunu İsim'le lanetlediğini ve onun öldüğünü işitmiştir¹⁰⁶. Bu tür sonuçlara yol açan bizatihi İsmi'nin kendisinde yer alan güçtür. Bu yüzden de, onu hangi millettense olursa olsun erkek ya da kadının telaffuz etmesi hususunda bir fark

¹⁰² Bu tür örnekler için bkz. Urbach, *a.g.e.*, s. 125.

¹⁰³ J. D. E. "The Names of God", *JE*, IX, 164.

¹⁰⁴ Gittin 68a.

¹⁰⁵ Baba Bathra 73a.

¹⁰⁶ Yoma iii 7, s. 40a; Moor, *Judaism*, II, 426.

yoktur. İsmi'nin taşıdığı bu güçten dolayı, başlangıçta bütün insanları bildiği İsmi'nin telaffuzu, isyankar, kendi çıkarlarını düşünen ve genel öğretinin aksine, bu dünyanın yegane dünya olduğuna inanan¹⁰⁷ insanlar çoğalmaya başladıklarında, yalnızca layık insanlara emanet edildi. Ehil olmayanların kullanmalarından korkulan İsmi'nin sahip olduğu bu güç, onun telaffuzunun niçin gizlendiğinin ve bilinmediğinin bir sebebi olarak da işlev görür. Bununla ilgili olarak Kutsal olan şöyle der: İmdi eğer ben telaffuz edilemeyen ismi onlardan gizlediğimde, onlar bir sıfatı kullanılarak başkalarını öldürebiliyorlarsa, telaffuz edilmeyen İsmi, (telaffuz edilir bir şekilde) onlara emanet etmiş olsaydım ne kadar çok şey yaparlardı¹⁰⁸.

İsmi'nin telaffuz edilmemesinin bir diğer sebebi bizatihi bu dünyadır. Bununla ilgili olarak R. Johannan şöyle der: "Gelecek olan dünya bu dünya gibi değildir; bu dünyada (telaffuz edilemez İsim) *yod he* (dört sessiz harfin ilk harfleri) ile yazılır ve *Alef Dalet* (*Adonay*'ın ilk harfleri) ile okunur; ancak gelecek olan dünyada, *yod he* ile yazılacak ve *yod he* ile okunacaktır¹⁰⁹". Bunu söyleyen bilge, dinsel anlamda kusurlu bir dünyada yaşadığını kabul eder ve İsmi'nin bilgisinin ve onun telaffuzunun gelecek olan dünyada tamamlanacağını söyler. O zaman Tanrı'nın ismi tek olacak ve onun başka isimler tarafından kirletilme ve politeistik-senkretik anlamda kullanma tehlikesi olmayacaktır¹¹⁰.

Urbach ise, İsmi'nin telaffuzunun ve zikredilmeye son verilmesinin, Tanrı ile insan arasındaki mesafenin korunması ve İsmi'nin büyüsel maksatlar için kullanılmasına engel olmak amacıyla olduğunu ileri sürer¹¹¹.

YHVH'nin Anlamı

YHVH'nin anlamının ne olduğuna dair eski zamanlardan beri bir çok açıklama ileri sürülmüştür. Albright YHVH anlamı hususunda, kendisinin bildiği en eski teklifin, ismi bilinmeyen bir İskenderiyelinin *Yôyu*, geç

¹⁰⁷ Genel öğretinin aksine, bu dünyanın tek dünya olduğunu söyleyenlerin Sadukiler olduğuna dair bkz. Urbach, *a.g.e.*, s. 128-129.

¹⁰⁸ Ecclesia Rabba, iii, 11

¹⁰⁹ *Pesahim* 50a, *The Talmudic Anthology* (ed. Louis I. Newman), Behrman, House Inc., New Jersey, 1945, s. 173. Bu türden diğer rivayetler hakkında bkz. Bacher, *a.g.m.*, www.jewishencyclopedia.com.

¹¹⁰ Yukarıdaki gerekçelere benzer gerekçelerin ileri sürüldüğü bir başka yer olarak bkz. Crawford Howell Toy-Ludwig Blau, "Tetragrammation", www.jewishencyclopedia.com.

¹¹¹ Urbach, *a.g.e.*, s. 134.

dönem Mısır kelimesi yô (Kıptice εω) ile eşitlediğini bunun da kudsü'lakdesde bir merkep heykelinin bulunduğu şeklinde garip anlayışı başlatan teklif olduğunu ve yine bildiği en yeni teklifin ise, *Yahvew*'nin *wahwah*, “bağırın”ı (Arapça vvh) temsil ettiğini ileri süren Torczyner'inki olduğunu söyler. Ona göre, bu ikisi arasında yer alanlar ise sayılamayacak kadar çoktur¹¹².

İleri sürülen bu anlamlandırmaların temel hareket noktaları, kelimenin kendisi ve Çıkış 3/14'de yer alan ve Elohistlerin bir çalışması olarak kabul edilen ‘ben ben olanım’ şeklindeki anlamlandırmadır. Tanrı, Musa'ya görünüp de onu İsrail halkını Mısır'dan çıkarmak için Firavuna göndermek üzere görevlendirdiği zaman, Musa, Tanrı'ya “İsraillilere gidip, ‘beni size atalarınızın Tanrı’sı gönderdi’ dersem, ‘Adı nedir?’ diye sorabilirler. O zaman ben ne diyeyim?” Tanrı, “Ben Benim” dedi, “İsraillilere de ki, ‘Beni size Ben Ben'im’ diyen gönderdi”. Burada kullanılan kelime, “vvh” kökündendir ve “olmak” anlamına gelir¹¹³. Bu, Yahudi geleneği tarafından genel olarak YHVH'nin ifade ettiği anlam olarak kabul edilir.

İleri sürülen bu açıklamaların hepsinde ortak olan ise; YHVH'nin esasen bir şimşek, fırtına tanrısı olarak kabul edildiğinden, mezkur ismin, inen ya da vurup deviren anlamında olduğunun kabul edilmesidir.

Bu teklife nispetle, YHVH'nin anlamıyla ilgili olarak daha yeni olan teklifler arasında şunları zikretmek mümkündür: Kültik bir sesleniş olarak “Ey O¹¹⁴”; yaratıcı tanrıya ait bir terim olarak “Yaratan (*hayanın* hif'il şekli)¹¹⁵”; “Koruyucu¹¹⁶”, “Sevdiğimi tutkuyla severim¹¹⁷”; Tanrı'nın gerçekliği¹¹⁸, onun

¹¹² Albright, a.g.m., s. 370.

¹¹³ Çıkış 3/10-14; Cohn-Sherbok, a.g.e., s. 5.

¹¹⁴ S. Mowinckel, “The Name of God of Yahweh”, *Hebrew Union College Annual*, XXXII, 1961, 121-133'den nakleden Fohrer, a.g.e., 76.

¹¹⁵ F. C. Burkitt, “On the Name Yahweh”, *Journal of Biblical Literature (JBL)*, 43, 1924, s. 353-356; D. N. Freedman, “The Name of God of Moses”, *JBL*, LXXIX, 1960, 151-156. a.g.e., s. 76.

¹¹⁶ J. P. Hyatt, “Yahweh as ‘The God of my Father’”, *Vetus Testamentum (VT)*, V, 1955, 130-136; J. Obermann, “The Divine Name YHWH in the Light of Recent Discoveries”, *JBL*, LXVIII, 1949, 301-325'den nakleden Fohrer, a.g.e., 76.

¹¹⁷ S. D. Goiten, “YHWH the Passionate”, *VT*, VI, 1956, 1-9'dan nakleden Fohrer, a.g.e., s. 76.

¹¹⁸ J. Hänel, “Jahwe”, *NKZ*, XL, 1929, 608-41'den nakleden Fohrer, a.g.e., s. 76.

değişmeyen varlığı¹¹⁹, onun aktüelliği¹²⁰, varoluşsallığı¹²¹, varlığının belirlemesiz tamlığı/doluluğu¹²² aktif bir şekilde var olma anlamında Var olduğu¹²³, O'dur¹²⁴ ve şükran ismi olarak “O'dur kendisinin olacağını teyid eden¹²⁵”.

Sahası olmasından dolayı, Albright bir çok çalışmasında YHVH meselesini ele almış ve onu anlamlandırma çabasında, kelimenin kullanılış tarihini, Yahudilerin tarihini ve dinsel-kültürel olarak ilişkili oldukları kültürlerdeki uygulamaları bir alt yapı olarak kullanmıştır.

Ona göre, Söz konusu İsim, yalnızca, “düşmek, olmak, var olmak” anlamlarına gelen şifahi kök *HWH*den türetilir. Bu isim, arkaik geçişli-geçişsiz hali önce *yihwayu* sonra *yihwe* ve nihayet *yihye* şeklinde olan kelimenin süreklilik ifade eden hali olamaz. Bu kökten gelen İsim, klasik İbranice'de *YHYH* olarak telaffuz edilir. Öte yandan, *yihwayuya* muadil olan ettirgen (hif'il) şekli *yahviyu*, ondan da daha sonraki bildirme kipi *Yahwe* (YHWH olarak hecelenir) ve normal kısaltılmış şekli *Yahu* (YHW olarak hecelenir) olan *yahwiyudur*. Buna bağlı olarak, D. N. Freedman ve Abright, *Yahve şeb'âôt*, *Yahwe shâlom* ve *Yahwê yir'â*'nın, sıraya uygun olarak: “(İsrail) topluluğunun var olmasına sebep olan”, “Barışın var olmasına sebep olan” ve “İbadetin var olmasına sebep olan” anlamlarına geldiğini kabul ederler. Albright'a göre, bunlar atalar döneminin yüce tanrısına edilen antik dualardan yapılan iktibaslardır ve az sonra ele alacağımız gibi, daha uzun bir ibadet formülünün kısaltılmış halidir¹²⁶.

¹¹⁹ R. Abba, “The Divine Name Yahweh”, *JBL*, LXXX, 1961, 320-28'den nakleden Fohrer, a.g.e., s. 76.

¹²⁰ T. C. Vriezen, “Ehje ‘eser ‘ehje”, *Festschrift Alfred Bertholet*, 1950, s. 498-515'den nakleden Fohrer, a.g.e., s. 77.

¹²¹ O. Eissfeldt, “Aheyäh 'asär 'äheyäh und 'El 'ölâ”, *Forschungen und Fortschritte (FF)*, XXXIX, 1965, 298-300'den nakleden Fohrer, a.g.e., s. 77.

¹²² L. Köhler (and W. Baumgartner), *Lexicon in Veteris Testamenti libros*, 1953, s. 368-9'dan nakleden Fohrer, a.g.e., s. 77.

¹²³ R. Mayer, “Der Gottesname Jahwe in Lichte der neuesten Forschung”, *Biblica Zeitschrift*, 1958, 26-53'den nakleden Fohrer, a.g.e., s. 77.

¹²⁴ E. Dhorme, “Le nom du Dieu d'Israël”, *Revue de l'Historie des Religions*, CXL, 1952, 5-18'den nakleden Fohrer, s. 77.

¹²⁵ W. A. Irwin, “Exod. 3:14”, *American Journal of Semitic Language and Literatures*, LVI, 1939, 297-8'den nakleden Fohrer, s. 77.

¹²⁶ Albright, *From Stone Age to Christianity*, s. 15-16.

Abright'in YHVH'nin anlamının ne olduğuna dair yaklaşımı onun, kelimenin mevcut haliyle, daha uzun olan bir ismin kısaltılmış şekli olduğu teorisine dayanır. Ona göre, lingustik olarak YHVH biçimi, yalnızca ettirgen olabilir ve Babil, Mısır ve Kenan'daki bir çok benzerinden hareketle de daha uzun bir ismin ya da bir zikir cümlesinin kısaltılmış olduğu kanaatine varılabilir. Bunun böyle oluşunu göstermek amacıyla da, birkaç örneğin yeterli olacağını söyler. Sümer Babil'inde hayvan yetiştiriciliği tanrısını ifade etmek için kullanılan *Shagan* (daha sonra *Shakam*) aslında, “doğruran kadınlara yardım eden” anlamına gelen *Ama-shagan-gubun* bir kısaltmasıdır. Sonraki kullanımı Tammuz şeklinde olan Dumuzi, *Dumuz-zid-abzunun* yerine kullanılır. Antik Babil'in milli tanrısı olan Marduğun¹²⁷ ismi olan *Asari*'nin tam hali *Asari-lu-dugtur*. *Gish*, daha sonra *Gilgameş*'e dönüşen *Gichbilgameş*'in yerini tutar. Buna benzer kısaltmalar, Akkad ve Mısır dinlerinde benzer maksat için, yani tanrı ismi olarak kullanılırlar. Yine mesela kadim Mısırlıların ölüm ve bereket tanrısının ismi olan Osiris¹²⁸ muhtemelen *Osiris-onnophris* kısaltmasıdır¹²⁹. Tanrı İsimlerinin, daha uzun olan ismin kısaltılmış bir biçimi olmaları hususundaki daha ciddi bir örnek ise, mö. on beşinci yüzyıl Kenan dilinde bulunmaktadır. Burada Kenan fırtına tanrısı olan ve sürekli olarak *Al'iyen* olarak zikredilen Baal, aslında “savaş meydanlarında karşılaştığım şampiyonlara galip geleceğim” şeklindeki bir ismin kısaltılmış halidir ve “ben kesinlikle galip geleceğim” anlamına gelmektedir.

İbranice Kitab-ı Mukaddes Çıkış 3/14'de yer alan “ben ben olanım” cümlesi, ettirgen *Yahveh*, üçüncü şahıs olarak takdim edildiğinde *Yahweh asher yihweh* (daha sonra *yihyeh*), “var olanının olmasına sebep olan” anlamına gelir.

Ancak muhtemelen kelimenin ettirgen hali, daha sonraki İbranice'de kullanılmadığı için bu formül değiştirildi. Musa'nın lehçesinde söz konusu formüle, *Yahweh ze-yihweh* haline geldi. Burada kullanılan *ze, jud 5/5*'de

¹²⁷ Aslen Babil şehir tanrısı olan ve daha sonra Babil panteonun yüce tanrısı haline gelen Marduk için bkz. *Chambers Dictionary of Beliefs and Religions* (ed. Rosemary Goring, consultant Editor Dr. Frank Whaling), BCA, London-New Yor-Sydney-Toronto 1992, s. 322-323.

¹²⁸ Osiris için bkz. “Osiris”, *Chambers Dictionary of Beliefs and Religions* (ed. Rosemary Goring, consultant Editor Dr. Frank Whaling), s. 385.

¹²⁹ Albright, *From Stone Age to Christianity*, s. 260-261

(*ze-Siana*, Sinalı) *Yahveh* isminde olduğu gibi Kenanca ve İbranice'de de nispet ön eki olarak kullanılır. Orijinal haliyle formül, tek başına düşünüldüğünde doğruluğu hususunda şüphe etmek mümkün olabilir ancak, söz konusu kullanıma mö. ikinci bin yıl Mısır metinlerinde fazlasıyla rastlanılmaktadır. Mö. on beşinci yüzyıldan kalma olan ve Amun'a yöneltilen bir ilahide şöyle denilir: Ey, var olanın olmasına sebep olan (yaratan) tanrı.

Albright, YHVH'nin anlamına yönelik bu teklifinin yanlışlığının ortaya konması halinde, bu İsrail'lilerin kendi tanrılarının her şeyin yaratıcısı olduğunu kabul ettikleri gerçeğinin değişmeyeceğini, çünkü Kitab-ı Mukaddes'de buna dair oldukça yoğun metinlerin bulunduğunu söyler¹³⁰.

¹³⁰ Albright, *From Stone Age to Christianity*, s. 261.